

ДИСКУРС НАСИЛЬСТВА В ПОЕМІ Т. ШЕВЧЕНКА «ГАЙДАМАКИ»**Олександр ТКАЧУК***кандидат філологічних наук, доцент**Тернопільського національного педагогічного університету**імені Володимира Гнатюка**вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль**ORCID: 0000-0002-4529-5039**tkmsasha@gmail.com*

У статті розглядається дискурс насильства у поемі Т. Шевченка «Гайдамаки». Починаючи від сучасників, твір отримав застережні оцінки, наприклад, М. Драгоманов заперечував прогресивність гайдамацького руху. Натомість у радянській критиці схвалювався соціальний аспект боротьби. Сучасна інтерпретація Г. Грабовича вказує на зв'язок проблематики твору з біблійним контекстом, зокрема ідеєю херему – схваленої Богом розплати та жертвоприношення. Вбивство Гонтою своїх дітей і є такою жертвою, яка проєктує цінності колективу. В оцінці Л. Білецького це ідея жертвності заради звільнення народу від національного, соціального чи релігійного гніту. Архетип жертвопринесення в сучасній психологічній інтерпретації має і позитивне значення, яке пов'язується з необхідністю переосмислення стереотипів поведінки. Майбутнє потребує створення нових моделей розвитку індивідуума, адже прихильність до звичного, традиційного та улюбленого не дозволить адаптуватися до нових викликів. Інколи необхідно пожертвувати тим, що любиш. З огляду на це Гонта апелює до того, що діти гинуть за майбутню Україну, вони є втіленням неприпустимої поведінки з точки зору народу, трагічною помилкою героя. Протилежністю цьому образу виступає Ярема, в якого поєднується особисте та громадське начало. Його помста зумовлена особистісними мотивами, ненависть не є тотальною. Попри закиди, що Шевченко естетизує різанину в «Гайдамаках», у творі немає «образів фрагментованого тіла», які є симптомами агресивності згідно з теорією Ж. Лакана. Натомість домінують фольклорні гіперболізовані образи-евфемізми. Окремо виділяється образ крові, який символізує жертву хтонічній Великій Матері і водночас перегукується з пролитотою кров'ю Авеля та помстою за неї. У кульмінаційній сцені з точки зору психоаналітичної теорії Лакана ксьондз – це вибраний інший для Гонти. Цей інший здійснює заклик до суб'єкта, але через відкидання батьківської метафори у несвідомому це викликає насильство з боку Гонти, самовбивчі наміри, що є свідченням метафізичної безвиході шляху помсти. Зроблено висновок, що Шевченко намагався правдиво відтворити гайдамацький рух у всій суперечності.

Ключові слова: *насильство, міф, романтична поема, архетип, образ.*

THE DISCOURSE OF VIOLENCE IN T. SHVCHENKO'S POEM "HAIDAMAKS"

Oleksandr TKACHUK

PhD in Philology, Associate Professor

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 Maksyma Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0000-0002-4529-5039

tkmsasha@gmail.com

The article examines the discourse of violence in T. Shevchenko's poem "Haidamaky". From the time of its contemporaries, the work received cautionary evaluations, for example, Dragomanov disputed the progressiveness of the Haidamak movement. In contrast, Soviet criticism approved of the social aspect of the struggle. Modern interpretations, such as that of H. Hrabovych, highlight the connection between the poem's themes and the biblical context, particularly the idea of herem, divinely sanctioned retribution, and sacrifice. Honta's act of killing his children is viewed as such a sacrifice, reflecting the values of the collective. According to L. Biletsky, this represents the idea of sacrifice for the liberation of the people against national, social, or religious oppression. The archetype of sacrifice, in modern psychological interpretations, holds positive meaning as it is associated with the need to rethink behavioral stereotypes. The future requires the creation of new models of individual development, as attachment to the familiar, traditional, and beloved will hinder adaptation to new challenges. Sometimes, it is necessary to sacrifice what one loves. Therefore, Honta claims that his children die for the future of Ukraine, embodying behavior deemed unacceptable from the people's perspective, serving as the hero's tragic mistake. In contrast to this image stands Yarema, who unites the personal and the public. His revenge is driven by personal motives, and his hatred is not total. Despite accusations that Shevchenko aestheticizes the massacre in "Haidamaky", the work lacks "imagos of the fragmented body", which are symptoms of aggression according to J. Lacan's theory. Instead, folkloric hyperbolized euphemistic images dominate. The image of blood is particularly highlighted, symbolizing sacrifice to the chthonic Great Mother while simultaneously resonating with the spilled blood of Abel and the revenge for it. In the climactic scene, from the perspective of Lacanian psychoanalytic theory, the priest is the chosen "Other" for Honta. This "Other" calls upon the subject, but due to the rejection of the paternal metaphor in the unconscious, this incites violence from Honta and suicidal tendencies, signifying the metaphysical deadlock of the path of revenge. It is concluded that Shevchenko sought to truthfully depict the Haidamak movement in all its contradictions.

Key words: *violence, myth, romantic poem, archetype, image.*

Постановка проблеми. Обговорення метафори або дискурсу насильства в українській літературі однією з перших розпочала Соломія Павличко, вважаючи за необхідне дослідити риторичку насильства в українському літературному дискурсі, в тому числі як тему помсти в добу Романтизму [11, с. 592]. Методологічну основу таких студій дослідниця бачила в постколоніальній та феміністичній критиці. Література Романтизму змальовувала епічні події в житті народу як приклад героїзму, вартото наслідування. Це було зумовлено національно-визвольною боротьбою та національно-культурним відродженням у слов'янських народів. Натомість питання дискурсу насильства в сучасній критиці розглядається в різних аспектах – від аналізу механізмів колоніального поневолення і до природи спротиву владі. Про те, що це явище багатоаспектне, свідчить заувага Е. Саїда, що повернення до культури й традиції поневоленої нації стає джерелом її войовничості, «націоналістичного фундаменталізму» [13, с. 13–14]. У праці «Культура й імперіалізм» вчений висловлює застереження до цього явища. В українському літературознавстві зустрічаємо різні оцінки картин насильства у класичних творах, зокрема в творах Т. Шевченка. Наприклад, Ольга Мірошник [9] вважає, що у «Тарасовій ночі» засуджується насильство і помста, натомість Лариса Масенко стверджує, що лейтмотивом сцен дітовбивства в «Гайдамаках» є ідея: «Свобода нації варта найвищих жертв» [7, с. 35]. Власне хрестоматійним твором, який викликав дискусії стосовно дискурсу насильства в українській літературі, безумовно, стала поема Т. Шевченка «Гайдамаки».

Мета статті – узагальнити й проаналізувати інтерпретацію дискурсу насильства в поемі Т. Шевченка «Гайдамаки» в контексті психоаналізу та міфокритики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чи не найяскравішим прикладом амбівалентності дискурсу насильства в українській літературі виступає поема Т. Шевченка «Гайдамаки». Вже сучасники поета зазначали негативну сторону змалювання жорстокості гайдамаків у творі. Йдеться не про упереджених критиків, як В. Белінський, а про однодумців автора. Зокрема, П. Куліш у листі назвав її кривавою різаниною. Відома негативна оцінка «Гайдамаків» М. Драгоманова у статті «Шевченко, українофіли й соціалізм», який не зрозумів її жанрової природи як романтичної поеми з вільною структурою, а в контексті проблеми насильства не побачив у гайдамаччині прогресивного руху. Звідси випливає висновок, що герої твору не варті возвеличення. Варто згадати й протилежну тенденцію радянського літературознавства, яке канонізувало революційний пафос, оспівування повсталого народу в поемі, наголошувало на соціальному моменті, а не національному. Поряд з цим вказувався тісний зв'язок твору Шевченка з усною народною творчістю, а саме гайдамацькими піснями та переказами про Гонту й Залізняка. Саме звідти Шевченко взяв народнопоетичну гіперболізацію, а також метафоризацію насильства в образах «бенкет», «варення пива». Ідеологічно спрощеним у цьому випадку було трактування вчинку Гонти. Поетизацію «вірності воїна інтересам народної революції» відзначив у вчинку героя М. Гнатюк [3, с. 76]. Саме образ гайдамацького ватажка та його вчинок виступає смисловим центром інтерпретацій дискурсу насильства у творі.

Ця своєрідна по-романтичному символічна подія, яка тільки самим фактом вбивства дітей пов'язана з першоджерелом – романом М. Чайковського, у Шевченка набуває архетипного значення. У польського автора Гонти – це, передусім, зрадник, тому сцена вбивства дітей мала викликати відразу через надмірну жорстокість гайдамацького ватажка, який не пощадив навіть власних дітей. Очевидно, що у Шевченка вона відіграла іншу роль у структурі сюжету. Негативну інтерпретацію цієї сцени запропонувала Оксана Забужко, яка побачила в ній «символ безмайбутності» – переривання міжпоколіннього зв'язку. Зло породжує зло, народна помста запускає порочне коло, яке в підсумку призводить до трагедії Гонти. Це ситуація безвиході, адже народ залишається без власних дітей. Це символ зупиненого історичного часу, як вважає дослідниця [6, с. 150]. Міфологічним образом, який відповідає цьому явищу, на думку дослідниці, є Хронос – Сатурн, який пожирає своїх дітей. Ми вважаємо, що така характеристика радше відповідає Гонті Чайковського, а не Шевченка.

На символічний та міфологічний вимір насильства в поемі та мотив дітовбивства звернув увагу й Г. Грабович, який розмірковує про насильство в поемі в контексті біблійного дискурсу. Початок повстання на свято Маковея перегукується з повстанням Макавеїв в юдейській традиції, яке є втіленням покарання від Бога ворогів за їхні гріхи. Ще один зв'язок зі Старим Завітом дослідник пов'язує з херемом як колективним знищенням ворога, тобто Богом схваленою розплатою [4, с. 268]. У поемі автор неодноразово говорить про кару. Найбільш очевидний зв'язок Божого наміру й повстання виявляється у сцені освячення ножів та промові Благодичного, в якій згадується Страшний суд і те, що не за горами «кари час». На цей момент звертає увагу Ю. Барабаш, зазначаючи, що Ярема, ще не знаючи про долю Оксани, з особливим завзяттям пробує «свячений», тому що сприймає кару як таку, що легітимізована церквою [1, с. 102].

Кульмінація твору – вбивство дітей Гонтою – у контексті міфологічного і, зокрема, біблійного наративу пов'язана з ідеєю жертвопринесення. Першоосновою цієї концепції в християнській традиції є історія про Авраама й його сина Ісаака. Бог вимагає від Авраама у жертву принести сина, але в останній момент дозволяє замінити на ягня. Г. Грабович вслід за Гейманом виділяє чотири аспекти сакральної жертви як явища: «Це акт парадоксального заперечення, мучеництво за віру, ритуальність, актуальність і в сучасності» [4, с. 275–276]. Дослідник наголошує на відмінності від біблійного інтертексту, проте сцена у «Гайдамаках» має ознаки цього архетипного дійства. Однак ключовим в інтерпретації цієї частини поеми є те, що може виправдати таку жертву. Сам Гонти у творі апелює до присяги: «*Я присягав, / брав свячений / Різати католика*» [15, с. 182], а також до громади, для якої він має бути прикладом. Це визначальний узагальнюючий зміст цієї сцени: «Вбивство дітей стає засобом проектування архетипних і базових цінностей – цілого колективу» [4, с. 292]. Отже, на думку дослідника, постає проблема ідентифікації цих цінностей.

Цікаво, що найбільш близькою до такого символічного прочитання була інтерпретація Л. Білецького, який побачив у поемі поряд з жертвопринесенням тему

покути і мучеництва Гонти. Останній збагнув свою неправоту, зло, яке чинив супроти народу, і перейшов на бік правди, став, за словами Білецького, «неофітом нового Божого діла» [2, с. 248]. Однак вина Гонти супроти нації не проходить безкарно: «Бо покута без страждання і жертв не дається ніколи! Гонта пережив і цю особисту трагедію. Згадаймо ту картину, коли Гонта прилюдно вбиває своїх власних дітей, двох синів-юнаків тільки за те, що вони католики, а це все одно, що й поляки, і лише в майбутнім могли б бути (але могли б і не бути!) ворогами України» [2, с. 248]. Саме проблема національної зради зумовлює вчинок Гонти. Служба на ворога, його шлюб з полькою поширює гріх і на його потомство. Л. Білецький трактує це явище як трансцендентну вину крові перед долею нації. Відповідно, вона вимагає жертви.

Однак архетип жертвопринесення в сучасній психологічній інтерпретації має і позитивне значення, яке пов'язується з необхідністю переосмислення стереотипів поведінки. Майбутнє, яке невідоме, потребує створення нових моделей розвитку індивідуума, адже прихильність до невідповідної моделі поведінки, звичного, традиційного та улюбленого не дозволить адаптуватися до нових викликів: «Те, що найбільше люблять, має бути знищене – принесене в жертву – для того, щоб проявився позитивний аспект невідомого» [17, с. 172]. Може виявитися, що те, що застаріле й невідповідне майбутньому успіху, є саме тим, до чого найбільше прив'язана особистість. Тобто необхідно пожертвувати тим, що любиш. Жертвопринесення Богові є втіленням цієї ідеї, тому це і є акт самозаперечення, знищення чогось цінного. Такий акт у перспективі покращить життя. Отже, акт довіри Авраама Богові, готовність пожертвувати найціннішим робить з нього прабадька народів. Таке метафоричне трактування пояснює, чому Гонта апелює до того, що діти гинуть за Україну, адже вона буде в майбутньому: «*Сини мої, Сини мої! На ту Україну / Дивіться: Ви за неї / Її за неї гину*». Звідси й відсутність у Гонти покаяння за вчинене вбивство. Діти Гонти виступають втіленням неприйнятної поведінки для розвитку нації, тому у них немає майбутнього, на думку Гонти: «*Чом ви ляха не ріжете?.. / Будем різать, тату! / Не будете! Не будете! / Будь проклята мати, Та проклята католичка, / Що вас породила!*» [15, с. 182]. Ідейний зміст «Гайдамаків» в інтерпретації Білецького – це ідея жертвності заради звільнення народу від національного, соціального чи релігійного гніту, що в його викладі нагадує біблійний наратив: «Коли Нація в небезпеці, вбий у собі все особисте, хоч би як воно було дороге, залиши батька, матір, родину, принеси в жертву навіть і рідних дітей і йди за мною, коли хочеш стати моїм вірним сином і мені служити. І Гонта приніс у жертву і своїх дітей, і пішов <...> став найбільшим героєм української історії <...> життя своє поклав за Націю» [2, с. 248].

Однак у такому підході Г. Грабович побачив політичний екстремізм (чи фундаменталізм, чим суголосний з думкою Є. Саїда). Застереження проти патріотичної візії Білецького послаблюється, коли дослідник припускає, що «жертвопринесення дітей, мабуть, є метафорою суцільної суспільної дисципліни, що її вимагає Нація, Доля, Ідея тощо» [4, с. 297].

Міркування про насильство у поемі Шевченка порушує також тему ставлення автора до зображуваних подій. Можна виділити декілька тез, стосовно яких міркують у шевченкознавстві. Насамперед, це відношення між поемою та післямовою. У поемі ніде автор не засуджує помилку гайдамаків, радше навпаки: «*Сумно, страшно, а згадаєш – / Серце усміхнеться*». Натомість у післямові 1841 року протилежна думка. Дії гайдамаків там названо помилковими. Загалом є ще низка відмінностей між поемою та післямовою. У творі згадується гетьманська держава, а в післямові у дусі слов'янофільства говориться про єдність слов'янських народів. У цьому питанні можна погодитись з В. Щуратом та Є. Нахліком, що причиною цих розбіжностей було намагання Т. Шевченка обійти цензурні заборони, щоб приховати національно-визвольний контекст і домогтися видання поеми [10, с. 333].

Наступний аспект – це проблема апологетики автором поеми національного, конфесійного екстремізму, а звідси й заперечення ідеалізації гайдамаків. Саме звеличення гайдамаків і їх невивіркованої помсти додає неоднозначності твору Шевченка з точки зору християнських та загальнолюдських цінностей. Показовими в цьому плані є міркування Ярослава Мельника: «Різанина і кров у «Гайдамаках», од яких іде мороз по шкірі, могли бути з такою силою зображені лише тим, хто сам, як і гайдамаки, «хотів крові» [8, с. 87]. Коментуючи цей аспект, звернемося до праці психоаналітичного спрямування Жака Лакана «Агресивність у психоаналізі». Говорячи про симптоми агресивності, Ж. Лакан вказує на специфічні образи імаго, які вказують на цей вектор. Це «образи фрагментованого тіла» – кастрації, евнухізації, каліцтва, розчленування, вивертання нутрощів, пожирання і вибухання тіла [16, с. 85]. У поемі Шевченка ці імаго майже відсутні. Попри заперечення критиків, у творі немає змалювання різанини, вона передається евфемізмами фольклорного походження: «*А Ярема – страшно глянуть – / По три, по чотири / Так і кладе*» [15, с. 161]. Ця фольклорна гіперболізація з'являється у більшості сцен насильства, поступаючись реальності лише у розділі «Гонта в Умані», в якому змалювано факти, відомі Шевченку з переказів: руйнування школи Базиліан, скидання тіл у криницю. Натомість у поемі постійно зустрічаються образи крові та трупів: «*Улиці, базари / Крились трупом, плили кров'ю*» [15, с. 161]. У розділі «Гупалівщина» згадано шибениці і таке: «*Собаки, ворони / Гризуть шляхту, клють очі; Ніхто не боронить. / Та й нікому: осталися / Діти та собаки*» [15, с. 165]. Образ ворона, що клює очі, подібний до фольклорного мотиву про загиблого козака у полі. Картина непохованих тіл створює враження пошесті або чуми, яка викошує усіх. Щось подібне до імаго, пов'язаних з агресією, з'являється у «Бенкеті у Лисянці», де автор змальовує Ярему, який прагне помсти за Оксану: «*Мов скажений, мертвих ріже, / Мертвих віша, палить, / Дайте ляха, дайте жида! / Мало мені, мало! / Дайте ляха, дайте крові / Наточить з поганих! / Крові море... мало моря... / Оксано! Оксано!*» [15, с. 169]. У цьому фрагменті сам автор називає Ярему скаженим, особисте горе веде його на шлях помсти без жалю. Принагідно зазначимо, що Ярема хоч і вигукує, що прагне єврейської крові, але його ненависть не тотальна. Гайдамаки у творі нікого не

жаліють – ні старих, ні дітей. Натомість Галайда, коли бачить колишню свою домівку, не відчуває ненависті: *«Отут, отут позавчора / Перед жидом гнувся, / А сьогодні... Та й жаль стало / Що лихо минуло»*. Він звертається по допомогу до Лейби, щоб визволити Оксану. Це привертає увагу до місця цього героя у структурі поеми.

За Арістотелем, Гонта виступає втіленням моделі трагічного героя, тобто благородного героя, який через помилку зазнає невдачі, й це викликає в нас жаль чи страх. Однак в поемі є герой, який брав участь у насильстві і не загинув, – Ярема Галайда. На початку поеми показане важке становище «сироти убогого» у сцені життя у Лейби, однак герой *«не клене долі, / людей не займа»*. Тобто йому чуже почуття ресентименту, натомість ним керує потреба самому долю придбати. Це усвідомлення необхідності діяти, а не змиритися з обставинами. Таку можливість йому можуть дати гайдамацькі загани, які спочатку були розбійницькими. Д. Дорошенко вказував, що гайдамаки були в першій ролі як банди, але, коли з'являвся широкий народний протест, вони вливалися в нього як готова сила [5, с. 480]. Важливо, що мотивацією для «сироти багатого» є кохана Оксана. Ще перед нападом конфедератів на титаря Ярема знає, що він піде в гайдамаки, де або загине, або здобуде «срібло-злото» і буде панувати. Тобто збройна боротьба дозволить йому здолати соціальне й національне поневолення. Зазначимо, що суспільна думка XVII ст. стверджувала право людини захистити себе, якщо її права порушуються, відповідно народ має право скинути владу (наприклад, ідеї Джона Лока). Наратор прямо зазначає, що козаки шляхту покарали *«за те, що не вміли в добрі панувати»* [15, с. 158].

Здобувши бажане, Ярема почувається нещасливим: *«В червонім жупані, / У золоті, слава є, / Та нема Оксани»*. Втрата коханої мотивує його жорстокість, водночас герой поєднує в собі особисте й громадське начала, тому він зображується поза пекельним бенкетом, але, коли Оксана визволена, він її залишає, щоб повернутися до гайдамаків. У епілозі поеми цитується пісня *«А в нашого Галайди хата на помості»*. За слухним спостереженням М. Гнатюка, вона є свідченням щасливої долі Яреми [3, с. 67]. Це вказівка на те, що Ярема вирвався з порочного кола насильства як помсти.

Образ крові є наскрізним у поемі й виразно символізує насильство: *«Не спинила весна крові, ні злості людської»*. Цей образ, як і змалювання дій гайдамаків, є гіперболізованим (у Шевченка це ріки та море крові) та символічним. Він пов'язаний з архаїчним міфом про хтонічну Велику Матір, яка поглинає кров для родючості: *«Довго, довго кров степами / Текла-червоніла. / Текла, текла та й висохла. / Степи зеленіють»* [15, с. 158]. У цьому контексті кров виступає символом жертвоприношення. В епілозі автор подає показовий в цьому плані метафоричний образ землі-України, яка також пила кров: *«Погуляли гайдамаки, / Добре погуляли: / Трохи не рік шляхетською / Кров'ю напували / Україну та й замовкли»*. Другий аспект міфологічного наповнення образу з'являється в одному з ліричних відступів автора, в якому пояснюється першопричина насильства: *«Треба крові,*

брата крові, / Бо заздро, що в брата / Є в коморі і на дворі, / І весело в хаті! / «Убе'м брата ! Спалим хату! – / Сказали, і сталося» [15, с. 166]. Соціальна несправедливість узагальнюється – це кров першої жертви Авеля, яка пролилась на землю. Це «голос крові брата твого взиває до Мене з землі», – говорить Бог до Каїна. Саме вбивство Авеля стає коренем, з якого проростає помста. «Саме в такому ракурсі топос «волаючої крові» розроблявся в давньоукраїнських літописах, агіографії та релігійній полеміці. З гуртом вигадки й гостроти, а подекуди й злослів'я автори деталізували Господню кару Каїнові, переносючи її на конкретних історичних персонажів. Численні апокрифи, даючи свої відповіді на це питання, зазвичай також далеко не відходили від усталеної помсти» [14, с. 376]. У Шевченка підросли сироти убитого брата і зажадали помсти. Третій варіант прочитання образу виникає у зв'язку з романтичною символікою. Це упиризм героїв поеми, які спрагли до крові. Таку інтерпретацію зустрічаємо в Оксани Забужко, Г. Грабовича та Є. Нахліка.

Аналізуючи причини агресивності героїв «Гайдамаків», можна помітити ще один аспект. Він стосується ролі ксьондза у сцені вбивства Гонтою своїх дітей. Г. Грабович порівняв його з Яго, спокусником-дияволом, який ставить питання про майбутнє дітей. «Тобто немає ксьондза-єзуїта – немає жертвопринесення» [4, с. 283]. Якщо розглядати цю сцену як драматичну, лапідарну в часі розповіді, а не так, як вона відбувається в часі історії (збирається громада, промова Гонти, аж тоді вбивство), то вона є вибухом насильства з боку Гонти. Агресію Гонти підтверджує його наказ вбити ксьондза негайно після того, як він висловив своє прокативне твердження про долю дітей. У термінах лаканівського психоаналізу ксьондз – це особа, яка перебуває у третій позиції щодо діадного та уявного відношення психотичного суб'єкта до людини, яку він пристрасно любить або ненавидить (Гонта та його сини). Цей інший здійснює заклик до суб'єкта, але через відкидання батьківської метафори у несвідомому виникає «діадне ставлення до спеціально вибраного іншого, що може призвести до його фізичної ліквідації в межах або поза межами суб'єкта (тобто як до вбивства, так і до самогубства)» [12, с. 75–77]. У цій парадигмі ксьондз для Гонти – це вибраний інший, особа, яка має пролити світло на Ім'я-Батька (метафоричне представлення того, що позначає бажання). Можливо, він займався вихованням його синів, але головне, що він втілює те, чому служив сам Гонта, тих, кого він зрадив, перейшовши на бік народу. Тобто те, що він відкидає, але натомість залишається лише думка про знищення «жидів» та «ляхів». Згадаймо, що саме ксьондзів та єзуїтів звинувачує автор, через них не було єдності, а брат вбив брата. У Гонти залишається лише ідея помсти. Це та метафізична безвихідь, але не народу, як зазначає Оксана Забужко, а ватажка гайдамаків. Відбувається занурення у психоз, регресія з «фантазмами розчленованого тіла» (саме після вбивства синів розповідається про зруйнування школи, поховання у криниці школярів), мотив самовбивства звучить у словах, звернених до вбитих синів, де Гонта бажає собі швидкої смерті: «І мене вб'ють <...> коли б швидше!».

Висновки й перспективи подальшого дослідження. «Цілком справедливо розуміючи агресивність як ознаку розвитку его, її вважають незамінною в соціалній практиці», – стверджував французький психоаналітик [16, с. 98]. На думку Ж. Лакана, причиною цього є те, що задоволення людських бажань можливе лише через бажання та працю іншого. Звідси випливає одвічний конфлікт Пана та Раба, який і породжує насильство в суспільстві [16, с. 98]. Сучасне прочитання дискурсу насильства в «Гайдамаках» якраз демонструє таку глибоку закоріненість конфлікту в ключових суперечностях людської природи, що виявляється в міфологемах жертвоприношення, помсти, братовбивства, покути. Шевченко не уникає розкриття соціальних передумов конфлікту, але гайдамацький рух не зображений у нього як вихід з ситуації, адже гіпотетична гетьманська держава без «ляха» залишається лише фантазією Яреми. Проте саме цього героя можна вважати таким, що вирвався з порочного кола насильства та помсти. Він втілює поєднання громадського та особистого.

Ще одним аспектом дискурсу насильства в «Гайдамаках», що потребує подальшого прочитання, є постколоніальний контекст. Зазначимо, що експліцитний характер наратора та зовнішня фокалізація у розповіді вказує на інтенцію автора, за словами Є. Саїда, створити «погляд без особливих історичних привілеїв для однієї зі сторін» [13, с. 67]. Це пояснює відсутність ідеалізації гайдамаків, використання преромантичної традиції готичної літератури жахів аж до гротеску, використання історичного контексту, мотиву часової дистанції до подій. У цьому сенсі протилежністю є російські імперські наративи, де возвеличується війна, а отже, виправдовується насильство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш Ю. Помста. *Теми і мотив поезії Тараса Шевченка*. Київ : Наукова думка, 2008. С. 97–115.
2. Білецький Л. Тарас Шевченко «Кобзар». Т. 1. Вінніпег : Видавнича Спілка «Тризуб», 1952. 375 с.
3. Гнатюк М. Поема Шевченка «Гайдамаки». Київ : Видваництво художньої літератури, 1963. 172 с.
4. Грабович Г. Шевченкові «Гайдамаки» : поема і критика. Київ : Критика, 2013. 360 с.
5. Дорошенко Д. Нарис історії України. Львів, 1991. 595 с.
6. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. Київ : Комора, 2017. С. 304.
7. Масенко Л. Чому загинули Гонтині діти. Дискурс насильства у творчості Тараса Шевченка. *Бібліотечка «Дивослова»*. 2001. № 6. С. 30–36.
8. Мельник Я. Український оптимізм: полемічні роздуми про національний архетип. Київ, 1991. № 1. С. 83–87.
9. Мірошник О. Дискурс насильства й помсти в ранній історичній поезії Тараса Шевченка. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*. 2019. № 3 (14) С. 34–42.

10. Нахлік Є. І мертвим, і живим, і ненародженим, і самому собі. Шевченкове ословлення минулого, сучасного й майбутнього та власної екзистенції. Львів ; НАН України, 2014. 471 с.
11. Павличко С. Насильство як метафора (Дискурс насильства в українській літературі). *Теорія літератури*. Київ : Основи, 2002. С. 589–595.
12. Лакан Р.А. Вступ до структурного психоаналізу. Київ : Комубук, 2022. 232 с.
13. Саїд Е. Культура й імперіалізм. Київ : Критика, 2007. 608 с.
14. Ткаченко О.П. Хтонічна символіка в біблійній оповіді про братовбивство та її художніх інтерпретаціях. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. Випуск 19. Київ : ВПЦ Київський ун-т. 2012. С. 370–379.
15. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. Т. 1. Поезія 1837–1847. Київ : Наукова думка, 2001. 784 с.
16. Lacan J. Aggressiveness in psychoanalysis. *Ecrits. The first complete edition in English*. New York, London : W. Norton&Company, 2006. P. 83–101.
17. Peterson, Jordan B. Maps of meaning. The architecture of belief. New York : Routledge. 1999. 607 p.

REFERENCES

1. Barabash, Yu. (2008). Pomsta. Temy i motiv poezii Tarasa Shevchenka [Revenge. Themes and motives in Taras Shevchenko's poetry]. Kyiv: Naukova Dumka, pp. 97–115.
2. Biletskyi, L. (1952). Taras Shevchenko "Kobzar" [Taras Shevchenko "Kobzar"], Vol. 1. Winnipeg: Vydavnycha Spilka "Tryzub", 375 p.
3. Hnatiuk, M. (1963). Poema Shevchenka "Haidamaky" [Shevchenko's Poem "Haidamaky"]. Kyiv: V-vo Khudozhnoi Literatury, 172 p.
4. Hrabovych, H. (2013). Shevchenkovi "Haidamaky": Poema i krytyka [Shevchenko's "Haidamaky": Poem and criticism]. Kyiv: Krytyka, 360 p.
5. Doroshenko, D. (1991). Narys istorii Ukrainy [Outline of the History of Ukraine]. Lviv.
6. Zabuzhko, O. (2017). Shevchenkiv mif Ukrainy. Sproba filosofskoho analizu [Shevchenko's myth of Ukraine. A philosophical analysis]. Kyiv: Komora, 304 p.
7. Masenko, L. (2001). Chomu zahynuly Gontyni dity. Dyskurs nasylstva u tvorchosti Tarasa Shevchenka [Why Honta's children died. The discourse of violence in Taras Shevchenko's works]. Bibliotechka "Dyvoslova", No. 6, pp. 30–36.
8. Melnyk, Ya. (1991). Ukrainyskyi optymizm: polemichni rozdumy pro natsionalnyi arkhetyf [Ukrainian optimism: polemical reflections on the national archetype]. Kyiv, No. 1, pp. 83–87.
9. Miroshnyk, O. (2019). Dyskurs nasylstva i pomsty v ranni istorichni poezii Tarasa Shevchenka [The discourse of violence and revenge in the early historical poetry of Taras Shevchenko]. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*, No. 3(14), pp. 34–42.
10. Nakhlik, Ye. (2014). I mertvym, i zhyvym, i nenarodzhenym, i samomu sobi. Shevchenkove oslovlennia mynuloho, suchasnoho i maibutnoho ta vlasnoi ekzystentsii

[To the dead, the living, the unborn, and to himself: Shevchenko's verbalization of the past, present, future, and his own existence]. Lviv: NAN Ukrainy, 471 p.

11. Pavlychko, S. (2002). *Nasylstvo yak metafora (Dyskurs nasylstva v ukrainskii literaturi)* [Violence as a metaphor (The discourse of violence in Ukrainian literature)]. In *Teoriia literatury* (pp. 589–595). Kyiv: Osnovy.

12. Rus, A. (2022). *Lacan. Vstup do strukturnoho psykhoanalizu* [Lacan. Introduction to structural psychoanalysis]. Kyiv: Komubuk, 232 p.

13. Said, E. (2007). *Kultura i imperializm* [Culture and imperialism]. Kyiv: Krytyka, 608 p.

14. Tkachenko, O.P. (2012). *Khtonichna symbolika v bibliinii opovidi pro bratovbyvstvo ta ii khudozhnikh interpretatsiiakh* [Chthonic symbolism in the biblical story of fratricide and its artistic interpretations]. *Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literatur/ Pamiati akad. L.Bulakhovskoho: Zb. nauk. pr. Vyp. 19*. Kyiv: VPTs Kyivskyi un-t. S. 370–379.

15. Shevchenko, T. (2001). *Povne zibrannia tvoriv: U 12 t. T. 1. Poeziia 1837–1847* [Complete works: In 12 volumes. Vol. 1. Poetry 1837-1847]. Kyiv: Naukova Dumka, 784 p.

16. Lacan, J. (2006). *Aggressiveness in psychoanalysis*. In *Ecrits: The first complete edition in English* (pp. 83-101). New York, London: W. Norton & Company.

17. Peterson, J.B. (1999). *Maps of meaning. The architecture of belief*. New York: Routledge, 607 p.